

Megjelenik minden hónap 10-ikén, legalább is 2 $\frac{1}{2}$ nagy nyolczadrét ívnyi tartalommal; időnként fametszetű ábrákkal illusztrálva.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI KÖZLÖNY.

HAVIFOLYÓIRAT

KÖZÉRDEKŰ ISMERETEK TERJESZTÉSÉRE.

E folyóiratot a társulat tagjai az évdíj fejében kapják; nem tagok részére a 30—33 ívből álló egész évfolyam előfizetési ára 5 forint.

XVII. KÖTET.

1885. JUNIUS

190-İK FÜZET.

XIV. AZ EMBER HARMADIK TOMPORÁRÓL.*

A csontváz egyes csontjain, miként tudjuk, megismerjük az egész állati testnek a faji bélyege. Cuvier-nek elég volt egy-két csont, hogy alaki sajátágaiból visszakövetkeztessen maguknak az állatoknak testi jellemére, a melyek Földünket a régmúlt időkben népesítették, s a melyeknek csak megkövült részeik maradtak fenn.

Az emberi csontvázon, daczára annak, hogy már több évszázad óta rendszeres vizsgálat tárgya, még mindig lehet oly alaki részeket fölfedezni, a melyek a buvárok figyelmét mindeddig vagy egészen kikerülték, vagy pedig a melyeknek a jelentőségét a tudósok eddigelé föl nem ismerték. Ebbe az utóbbi kategóriába tartozik az emberi czombcsontnak az a kicsiny része, a melyről itt szó van, t. i. a czombcsont *harmadik tompora*, a mely a mult évi boroszlói embertani kongresszuson oly élénk vitát keltett volt. A harmadik tompor jelenlétének a kérdése azért általánosabb érdekű, mert eddigelé csakis az állatok czombcsontjain észlelték azt a tudósok. Az emberi czombcsont harmadik tomporának kimutatásával újabb bizonyítékot szereztünk az emberi és állati test rokonságára nézve.

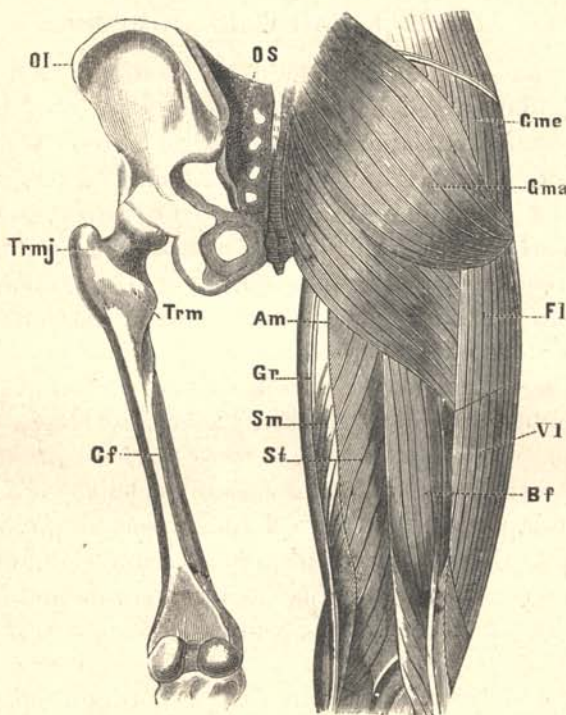
A *tompor* néven köznyelven azt a csontkidurodást értik, a melyet testünk mindkét oldalán, a csípő alatt mintegy bakarasznyi távolságban, a bőrön át is kitapinthatunk. A tudományos boncztanban eddigelé az emberi czombcsonton két tomport különböztettek meg, ú. m. a *nagy tomport* (trochanter major), és a *kis tomport* (trochanter minor).

Hogy voltaképen miről van itt a szó, felvilágosítást ad az 1-ső ábra, mely az ember farát és czombját tünteti fel. Baloldalt csak a csontok, jobboldalt pedig a csontokat fedő izmok láthatók.

A nagy tompor a czombcsontnak az a kidurodása, a mely (*Trmj*) a csípő (os ilei *OI*) alatt és befelé egyenes irányban fekszik. A mint a jobboldali részből láthatjuk, a nagy tompor két

* Előadatott az 1884. decz. 17-iki szakülésen.

izomtól van fedve úgy mint az ú. n. *középső farizomtól* (glutaeus medius *Gme*), mely egyenesen rá is tapad, és a *nagy farizomtól* (glutaeus major, *Gma*), melynek felső ina a nagy tompor felett halad el, alsó részének az ina pedig a czomb feszítő izma (*VI*) alatt a czombcsonton tapad meg. — Jegyezzük már most meg, hogy az imént említett két izom, mely hatalmas zsirpárnával van fedve, az emberi testet jellemző kidomborodó far képzéséhez járul. A kidomborodó fart a híres Buffon olyannyira jellemzőnek találta az emberi

1-ső ábra. Az emberi medence és czombcsont hátulról. OS keresztcsont. OI csipőcsont. Trmj, Trm nagy és kis tompor. Cf érdes vonal. Gma nagy farizom. Fl a czombizomzat pólyája. Gme, Am, Gr, Sm, St, VI, Bf hátsó czombizmok.

lényre nézve, hogy egyenesen csak az emberi test kiváltságának tartotta: »les fesses n'appartiennent qu'à l'espèce humaine« (a far csak az emberi fajnak sajátja). Ha ez a tétel nincsen is igazolva, de annyi tény, hogy a farnak, bizonyos fokig való kidomborodása nyilván az emberi testalak szépségének attributumaihoz tartozik, a mint ezt a szobrászat a »Venus kallipygos«-ban meg is örökítette.

Az első ábra baloldalán a nagy tomportól (*Trmj*) rézsútosan lefelé és a czombcsont belső szélén egy kisebb kidudorodás (trochanter minor *Trm*) látható. Ez is izomtapadásul szolgál, mint a

nagy tompor; de a felette elhaladó izmoktól annyira el van fődve, hogy a bőrön át már ki nem tapinthatjuk. — Így tehát az élő emberen csakis egyetlenegy tomporról szerezhetünk tudomást, miért is közbeszédben csak egy tomporról (a boncztanban úgynevezett nagy tomporról) van a szó.

De vajjon mi a jelentőségök a tomporoknak? — Hogy a magyar név »*tompor*« vagy némely vidéken *tempora* eredetileg mit jelentett, ennek nem sikerült a végére járnom.* A tompor tudományos elnevezése a »*trochanter*«, a mely görög nyelven *forogatót* jelent. A németek a *trochanter*-t »Rollhügel«-nek fordították; a francziák és angolok egyszerűen az eredeti görög szót használják. A régi tudományos görög műnév (a híres Galenus-tól) onnét ered, hogy az e csontdudorhoz tapadó izmok működéskor a czombot, s vele az egész alsó végtagot hossz tengelye körül forgatják. De ez izmoknak még más feladatuk is van, mert ők, ha pl. két lábunkon állunk, a medenczét s vele az egész felső testünket egyfelől rögzíthetik vagy pedig a medenczét mozgathatják.

A tomporokhoz tapadó izmok az emberi lényt olyannyira jellemző egyenes testtartáshoz lényegesen közreműködven, beláthatjuk azt is, hogy az ezen izmok tapadásául szolgáló csontkidurodásonak fontos jelentőséget kell tulajdonítanunk. E szerint tehát valamely csonton kidudorodást, bütyköt, kiálló léczet, tarajt s több efféle alaki részletet találva, ezek jelentőségét a rájuk tapadó izmok feladatának minősége szerint itéljük meg. És mivel a nagyobb és erősebb izmoknak vastkosabb és tömegesebb tapadó-helyekre van szükségük, az efféle csontkidudorodások is a szerint, a mint nagyobb és hatalmasabb izmoknak az odaerősítésére szolgálnak, arányban nagyobbak és tömegesebbek szoktak lenni. Az erős férfinak a csontvázán az efféle csontdudorok nagyobbak, mint a gyenge testű nőén.

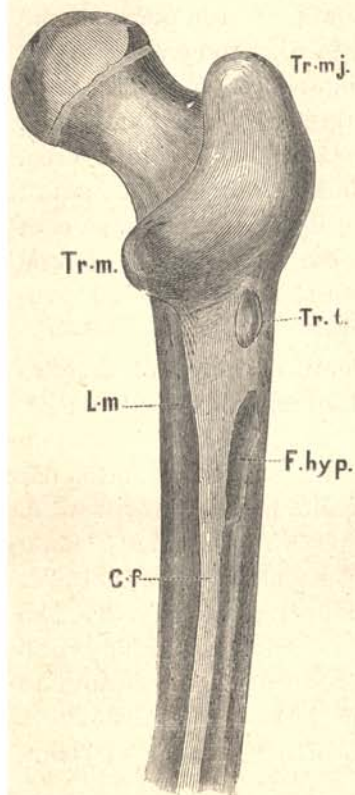
A test izomrendszerének különböző fejlettsége szerint, ezeken a csontdarabokon is bizonyos alaki változékonyság mutatkozik. Vannak esetek, mikor valamely izomnak odaerősítésére tompa bütyök szolgál, a mikor más esetekben ugyanezen izom odaerősítésére éles tövis, vagy taraj, vagy pedig úgynevezett érdes vonal szolgál. Ezenkívül az efféle izomtapadásra való csontrészek vagy állandóan minden emberben előfordulnak, vagy pedig csak esetekként; ez utóbbiak rendszerint kisebb terjedelműek is szoktak lenni amazoknál, miért is a nézőnek a figyelmét könnyen kikerülhetik; annál inkább pedig,

* Igen óhajtható volna, ha *szóbuváraink* testünk részeinek elnevezéseit tüzetes tanulmány tárgyává tennék.

mert különben is rendetlenül jelennek meg. — A *harmadik tompor* (tr. tertius), a melyről éppen szó van, az izomtapadásra való csont-részleteknek ez utóbbi kategóriájába tartozik. Már előre is kitalálhatjuk, hogy a harmadik tompor kisebb mint a nagy tompor vagy a kis tompor (a melyek állandóan előfordúlnak valamennyi emberen); másrészt azt is megmagyarázhatjuk magunknak, miért kerülte ki oly

sokáig a buvárok figyelmét. Ezelőtt csak hét évvel (1878-ban) fedezte fel és mutatta azt ki pontosan L u t h e r H o l d e n, angol buvár, holott a másik kettő már igen régóta ismeretes.

Hogy hol kelljen keresni a harmadik tompor helyét, azt a 2-ik ábra megmutatja. Ezen az ábrán is, úgy mint az 1-ső ábrán baloldalt, a czombcsont a hátsó felületéről van lerajzolva; a különbség csak az, hogy itt nem a bal hanem a jobb czombcsontról vettetett a rajz (az 1-ső ábrán a jobb czombcsontot az izomzat fedi). Ha a jobb és a bal oldal helyzeti viszonya közti különbséget szem előtt tartjuk, legott tájékozódva leszünk. — Így azonnal ráismerhetünk a nagy tomporra (*Trmj*), a melytől részütösen le és a belső szél felé megtaláljuk a kisebbik tomport (*Trm*). Ha most a vaskos nagy tompor alsó határát nézzük, látni fogjuk, hogy közvetlenül alatta egy élesen körvonalozott, hosszú-kás magalakú, kicsiny kidudorodás van; ez a *harmadik tompor* (Trochanter tertius, *Tr.t*).* A mint a rajz is mutatja, ez jóval kisebb mint a kis tompor, s így még annival kisebb mint a nagy tompor. A harmadik tompornak az alakja is eltérő a másik kettőtől. Hogy e ki-

2-ik ábra. Újabb kőorbéli ember jobb czombcsontja hátulról. *Tr.mj*, *Tr.m* nagy és kis tompor. *Tr.t* harmadik tompor. *F.hyp* tompor alatti árok. *C.f* érdes vonal, *L.m* belső ajka.

cisiny kidudorodást mégis a tomporok közé számítjuk, annak az egyszerű oka abban rejlik, mert a nagy farizom (glutaeus maximus,

* Dr. Krause német anatómus tankönyvében a harmadik tompor, mint a czombcsont alsó végén levő ú. n. bütyök feletti nyulvány van előtüntetve, a mi határozott tévedésen alapúl. E tévedés a magyar kiadásban is benne van. Ld. Krause-Mihálkovichs »A leíró emberboncztan kézikönyve« Budapest 1881. 166. l.

1-ső ábra *Gma*) tapadásául szolgál, mint a mely hatalmas izomnak éppen ama része (a mint fent említém, az alsó része) a czombcsontnak forgatásában működik közre. És éppen ezen az okon nyeri a harmadik tompor a tudományban a föntosságát.

Fentebb már említém, hogy míg a nagy és kis tompor az emberi czombcsonton kivétel nélkül állandóan megvan, addig ez a harmadik tompor csak az esetek bizonyos számában található. A czombcsontnak emez alaki részlete tehát vagy a mai emberi szervezet tervrajzából mindinkább kiküszöbölődő jellemvonások közé tartozik, vagy pedig azok közé, a melyek állandósulni egyáltalában nem bírtak. Mindkét esetben egyaránt érdekes a harmadik tompor kérdése, mert az emberi szervezetségnek bizonyos határok között való változékonyságára vall.

Én abban a nézetben vagyok, hogy a harmadik tompor ama boncztoni jellemvonások közé tartozik, a melyek állandósulni nem bírván, hol előfordulnak hol pedig nem. Nem lesz érdektelen erre vonatkozólag amaz észleletemet itt megemlíteni, hogy a fejlődő czombcsonton a nagy és kis tompor önálló, ú. n. csontosodó magból fejlődik, a harmadik tompor pedig egyszerűen mint kinövés jő létre. Én ebben a mozzanatban látom a harmadik tompornak a másik kettő állandóságával szemben való rendetlenebb előfordulását.

Minthogy pedig a harmadik tompor a nagy farizom alsó részletének a czombcsonthoz való tapadásául szolgál, kérdezhetjük, hogy abban az esetben, mikor ez a harmadik tompor nincsen kifejlődve, vajjon hogyan tapad a nagy farizom alsó részlete a czombcsonthoz? — A felelet az, hogy ebben az esetben vagy egy érdes vonal vagy lécz, vagy pedig egy hosszúkás árok (lásd a 2-ik ábrát *F. hyp.*) szolgál a nagy farizom megtapadásául. Így tehát a harmadik tompor nem egyéb, mint a nagy farizom csontratapadása helyének egyik alaki változata (*varietása*).

Mindezt azért láttam szükségesnek előrebecsátani, hogy a harmadik tompor felett való vitára nézve, már előre kellőleg tájékozva lehessünk; annyival inkább, mert a harmadik tomport a tudósok sem ismerik még annyira, a mint kellene.

A harmadik tompor, a mint alább látni fogjuk, elég gyakran, és néha igen is feltűnően kifejlődve található az emberi czombcsonton, miért is az anatómusok már régebben is sokszor láthatták. Így a többi között Albinus, a múlt századnak elsőrangú anatómusa, kitűnő Atlaszában (*De sceletio humano liber. 1762 »Lugduni Batavorum«*) le is rajzolta; csak hogy a jelentőségét föl nem ismervén, a szövegben mit sem mond róla. Azóta is már több ízben

említették a buvárok, hogy a nagy tompor alatt néha egy dudor fordul elő. Az első anatómus, a ki e dudornak valódi jelentőségét felismerte, s azt helyesen harmadik tompornak nevezte, a mint már megjegyzém, Luther Holden volt 1878-ban. Azóta van meg a harmadik tompornak a kérdése az emberi boncztanban. Dr. Holden után, Dr. Waldeyer (most berlini tanár) írt róla (»Der Trochanter tertius des Menschen« etc. Archiv f. Anthropologie etc. 1880. 403. 1.). — Szerinte ez a csontdudor éppen oly gyakori mint a felkaron az ú. n. bütyökfeletti nyulvány (Proc. supracondyloideus humeri), a mely szintén egyik érdekes változata az emberi boncztannak. Waldeyer szintén megerősíti Holden azon állítását, hogy az ember harmadik tompora szakasztott azonos az állatok czombcsontjain előforduló harmadik tomporral. Végre kiemeli, hogy a harmadik tompor ép úgy előfordul az izmos egyéneknél mint a véznáknál, épúgy a férfiak mint a nők czombcsontján. Szerinte a harmadik tompor az esetek 32% számában található.

Dr. Fürst, svéd tudós, (ld. Archiv f. Anthr. etc. 1881. évf.) kimutatta, hogy a harmadik tompor nemcsak a mostani különféle emberfajtáknál (lappoknál, hottentotoknál, guarániknál), hanem már az ősidők emberfajtáinak a csontján is kimutatható. Ő azt a prae-históriai svéd »Ganggrifter« (tárnás sírok) emberereklyéin, valamint az egyiptomi múmiákon is kimutatta. — Szerinte a harmadik tompor változatosan mind a férfiaknál mind a nőknél előfordul, és pedig 33% arányban.

Dollo (»Bulletin du Musée d'histoire nat. de Belgique« 1883) a többi között a geológiai másod korszakbeli *Dinosaurus*-okon is kimutatta a harmadik tomport, s ezt az emberi czombcsonton előfordulóval egészen azonos jelleműnek találta.

Legutóbb tanulmányozta a harmadik tomport Dr. Houzé (»Sur le troisième Trochanter« etc. Bruxelles 1883), a ki e kérdést eddigelé legtűzetesebben tárgyalta és több értékes új észlelettel gazdagította. — Mindenekelőtt kimutatja, hogy a harmadik tompor a gyökféléktől (Saurii) fölfelé a gerincesek legtöbb rendjében előfordul; valamint, hogy az emlősöknél — csupán csak az úszólábúak (Pinnipedia) kivételével — valamennyi rendben előjön. Nevezetes az az észlelete, hogy a harmadik tompor éppen az emberhez legközelebb rokon állatoknál, t. i. az emberszabású majmoknál (Anthropoida) csak kivételes jelenségképen mutatkozik. Szerinte a harmadik tompornak a kifejlettsége arányban áll a nagy farizom tömegének a kifejlődésével; így pl. a lónál, a hol a nagy farizom (m. ectoglutaeus) igen nagy harmadik tomporhoz tapad. Dr. Houzé a far

kifejlettségét illetőleg megkülönbözteti: a) a *nagyfarúságot* (megapygia), a mely csoportba tartoznak az európaiak, különösen pedig az európai nők, a kiknek a harmadik tomporuk leginkább ki van fejlődve; b) a *kisfarúságot* (mikropygia), a mely csoportba a négerrek tartoznak, a kiknek a harmadik tomporuk ritkán van meg; és végre c) a *laposfarúságot* (platypygia), a mely csoportba főleg az emberszabású majmok tartoznak, mint a melyeknél a harmadik tompor csak egyes kivételes esetekben fordul elő. Szerinte Belgiumban a harmadik tompor a régibb kőkorbéli, az ú. n. *rénkorszakbeli* emberek czombcsontjain csakis kivételesen találkozik; míg ellenben az újabb kőkorbéli emberekéin már igen gyakran (38%) fordul elő. Eme gyakoriság a mai belgáknál már némileg csökkent, mert a harmadik tompor az eseteknek csak 30·15%-nál található. Dr. H o u z é azt állítja, hogy Belgiumban a harmadik tompor gyakorisága az újkőkori (neolithikus) bevándorlóktól eredt, s az örökséget ez őstől a nők jobban tartották meg mint a férfiak; miért is náluk a harmadik tompor aránylag sokkal többször fordul elő mint a férfiaknál. Ő összesen tíz férfi- és tíz nőcsontvázat vizsgált, s azt találta, hogy míg a férfiak czombcsontjain a harmadik tompor csak egy ízben volt kifejlődve, addig a nőkéin három ízben, tehát háromszor gyakrabban volt kifejlődve.

Végre Dr. H o u z é az emberi czombcsonton egy egészen új alakajátságot fedezett fel, t. i. egy hosszúkás árkot (l. 2-ik ábra, *F. hyp.*), a melyet ő *tompör alatti ároknak* (fossa hypotrochanterica) nevezett el. Ez az árok a mely néha a harmadik tomporral egyidejűleg fordul elő (lásd a 2-ik ábrát) szintén a nagy farizom alsó részének odatapadására szolgál. Szerinte erről az árokról az a nevezetes, hogy az ú. n. *Furfooz* ősi emberfajtának valamennyi eddig megtalált czombcsontján előfordul,* holott a mostani belgák czombcsontjain csak igen ritkán van kifejlődve.

Ime ezekre az észleletekre hivatkozott a boroszlói gyűlésen Dr. A l b r e c h t, brüsszeli tanár, a mikor a harmadik tomport, *mint a nőknek egyik kiváltságát állította oda*. Én ugyanezzel az alkalommal ez állításnak az általános érvényét a hazai telepek csontjain szerzett számos tapasztalatom alapján kénytelen voltam kétségbe vonni. Utánnam V i r c h o w is, a saját tapasztalatain

* A *Furfooz* ősi emberfajta embereit a tompör alatti árkon kívül még a felkar két bütyök közti lika (foramen intercondyloideum) is jellemzi. Én ilyen likas felkarcsontokat legelőször a Rokniai (afrikai) dolmenekben találtam, a melyeket 1881. december havában a Társulat havi ülésében bemutattam volt; azóta a hazai őskori telepek csontvázain is igen sok esetben észleltem e nevezetes jelenségét. Gyűjteményemben már sok ily példány található.

indulva, szintén tagadta ez állításnak az érvényét s humorosan megjegyzé: »ha meg is engedi éppen a belga nőknek eme kiváló sajátosságát, de a német nőkre nézve ezt nem konstatálhatja; lehet hogy Németországban a nők e tekintetben hátrább vannak mint Belgiumban, s a természet nem képes ezt náluk úgy produkálni«.

Míthogy telepásásain alkalmával aránylag igen gyakran és pedig épúgy a férfi- mint pedig a nőcsontvázakon észleltem a harmadik tomport, kíváncsi voltam, hogy vajjon mily eredményre jövök egyes gyűjteménypéldányaimnak a pontos számbavételénél. Meg kívánom jegyezni, hogy, éppen arról levén a szó, vajjon a harmadik tompor a nők czombcsontjain kiválóbb gyakorisággal fordul-e elő, s az önmagában gyűjtött és vett czombcsonton pontosan már nem lehet eldönteni, vajjon férfi- vagy nőczombcsonttal van-e dolgunk, én ez alkalommal gyűjteményemben csakis az egész csontvázaknak a czombcsontjait vetettem vizsgálat alá. Ekként tehát egész határozott feleletet adhatok a kitűzött kérdésre. Gyűjteményemnek ezerre menő czombcsontján a vizsgálatot derék segédem Thirring Gusztáv úr folytatja, a ki a gazdag gyűjtemény példányait más szempontból is tanulmányozza.

Én összesen 38 férfi- és 16 nő-, tehát határozottan több csontvázat választottam vizsgálatom tárgyává mint Dr. Houzé. Ez az 54 csontváz négynek kivételével (a melyek Japánból erednek), mind a hazai telepekből való. Rövidség okáért e csontvázak jellemzését itt elhagyom, s a czombcsontok leírásába sem bocsátkozom, hanem egyszerűen számszerint fogom elősorolni, mi az eredménye a vizsgálatnak, melyet a nagy farizom alsó részének csont-tapadására vonatkozólag végeztem.

Mindenek előtt azt találtam, hogy a nagy farizom alsó részének tapadására a czombcsonton *külömböző alakú képletek* szolgálhatnak, úgymint ú. n. érdes vonalak, érdes léczek, bütykök (harmadik tompor) és árkok (a tomporalatti árok); miért is számszerint meghatároztam, hogy valamelyik *alak* (változat) a különféle egymással való kombináció szerint hányszor fordul elő. Meg kívánom jegyezni, hogy egy s ugyanazon csontváznak a jobb és bal oldalán a czombcsontok e tekintetben nagy változatosságot mutatnak fel, miért is számadásomnál erre a mozzanatra szintén tekintettel voltam.

Az eredmény a következő volt:

A nagy farizom tapadáshelye kivétel nélkül valamennyi czombcsonton (összesen 108 czombcsonton) határozottan felismerhető volt, és pedig a következő kategóriák szerint:

a) mint *egyszerű harmadik tompor* összesen 4 férfi és 5 női czombcsonton (tehát a nőczombcsontokon egygyel többször),

- b) mint *harmadik tompor kapcsolatban árokkal* összesen 14 férfi és 1 női czombcsonton,
- c) mint *harmadik tompor kapcsolatban érdes vonallal* összesen 10 férfi és 5 női czombcsonton,
- d) mint *egyszerű tompor alatti árok* összesen 14 férfi és 1 női czombcsonton,
- e) mint *tompör alatti árok kapcsolatban érdes vonallal* összesen 9 férfi és 1 női czombcsonton,
- f) mint *egyszerű érdes vonal vagy lécz* összesen 25 férfi és 19 női czombcsonton.

Eme hat kategóriából csupán csak a következő főbb tételeket akarom ezúttal itt kiemelni.

Észleleteim szerint a harmadik tompör, *egyedül és kombinálva*, a 108 czombcsontnál összesen 39-szer (azaz 36·11%) fordult elő és pedig férfiaknál 28-szor = 25·92%, nőknél pedig 11-szer = 10·18%. — A tompör alatti árok összesen 25-ször (az 23·14%) fordult elő, és pedig férfiaknál 23-szor = 21·29%, nőknél ellenben csak 2-szer = 1·85%. — Az érdes vonal vagy érdes lécz összesen 44-szer (azaz 40·79%), és pedig a férfiaknál 25-ször = 23·14%, a nőknél pedig 19-szer = 17·59% fordult elő.

A budapesti anthropológiai múzeum csontvázai között tehát a férfiak határozott túlsúlyban vannak a nők felett mind a harmadik tompört, mind pedig a tompör alatti árok gyakoriságát illetőleg. És ha ezzel a határozott eredménnyel korántsem akarom a férfiaknak e tekintetben való kiváltságát általánosítani (hiszen vizsgálatom csakis 54 csontvázam férfi- és nő-példányaira vonatkozik), joggal állíthatom szembe vizsgálataim emez eredményét Dr. Albrecht és Dr. Houzé amaz állításának, a mely szerint a harmadik tompört a nőnem kiváltságául kell tekinteni.

Egyébiránt Dr. Houzé még más tekintetben is ellenkezésbe jött saját magával, valamint más buvárok észleleteivel. — Ő pl. azt állítja, hogy a harmadik tompör kifejlettsége nagy farral jár együtt, a mely utóbbinak a kisebb-nagyobb fejlettsége szerint az emberfajtákat csoportosítja. Szerinte a négerek kifarúak, a kiknél a harmadik tompör ritkán fordul elő. — Itt határozott tévedésbe esik Dr. Houzé valamennyi eddigi észlelettel. Az egész földkerekségen egy népnek sincs olyan nagy fara, mint éppen a négerekhez (nigricziaiakhoz) tartozó busman nőknek, a mint ez a 3-ik ábrán elő van tüntetve.*

* A busman nők, eme rendkívüli nagy hátuljok következtében csak tipegve lépkedhetnek, ha botra nem támaszkodnak. Andrew Smith utazó említi, hogy egyszer látott egy ilyen nőt, a kit szépségnek tartottak, s a kinek a hátulja oly erősen kidomborodott, hogy ha a sík földön leült, nem bírt onnét fölkelni s addig kellett ülő helyzetben odébb farolnia, míg lejtősebb helyre nem ért.

T. A.

— A nagy farról Topinard azt jegyzé meg, hogy az esetről esetre mindenütt előfordúl, de leggyakrabban Afrika négereinél. — Ezt nem is tekintve, Dr. Houzé állítása, a nőknek eme supponált kiváltságára nézve, már azért sem bírhat alappal, mert ő elfelejtette bonczolat útján bebizonyítani, hogy vajjon a nagy far csakugyan együttjár-e a harmadik tompor jelenlétével. Már pedig ezen

3-ik ábra. Busman nő.

fordul meg az egész kérdés. A tudománynak mai álláspontja szerint tehát csak azt mondhatjuk, hogy a nők farizomzatán nagyobb hájréteg van mint a férfiakén, s azért *ceteris paribus* a nőknek kidomborodóbb a faruk mint a férfiaknak; de hogy ez miféle összekötetésben áll a harmadik tompor kifejlődésével vagy pedig kinemfejlődésével — ez még merőben nyílt kérdés.

DR. TÖRÖK AURÉL.

Creative Commons License Deed

Nevezd meg! - Így add tovább! 3.0 Unported (CC BY-SA 3.0)

Ez a [Legal Code \(Jogi változat, vagyis a teljes licenc\)](#) szövegének közérthető nyelven megfogalmazott kivonata.

[Figyelmeztetés](#)

A következőket teheted a művel:

szabadon másolhatod, terjesztheted, bemutathatod és előadhatod a művet

származékos műveket (feldolgozásokat) hozhatsz létre

kereskedelmi célra is felhasználhatod a művet

Az alábbi feltételekkel:

Nevezd meg! — A szerző vagy a jogosult által meghatározott módon fel kell tüntetned a műhöz kapcsolódó információkat (pl. a szerző nevét vagy álnévét, a Mű címét).

Így add tovább! — Ha megváltoztatod, átalakítod, feldolgozod ezt a művet, az így létrejött alkotást csak a jelenlegivel megegyező licenc alatt terjesztheted.

Az alábbiak figyelembevételével:

Engedélyezés — A szerzői jogok tulajdonosának engedélyével bármelyik fenti feltételtől [eltérhetsz](#).

Közkinccs — Where the work or any of its elements is in the [public domain](#) under applicable law, that status is in no way affected by the license.

Más jogok — A következő jogokat a licenc semmiben nem befolyásolja:

- Your fair dealing or [fair use](#) rights, or other applicable copyright exceptions and limitations;
- A szerző [személyhez fűződő](#) jogai
- Más személyeknek a művet vagy a mű használatát érintő jogai, mint például a [személyiségi jogok](#) vagy az adatvédelmi jogok.

- **Jelzés** — Bármilyen felhasználás vagy terjesztés esetén egyértelműen jelezned kell mások felé ezen mű licencfeltételeit.